

ONA TILI DARSLARINI O‘QITISHDA ARTIONIMLARNI QO‘LLASH

Azamatova Odinaxon Obidovna
Andijon davlat pedagogika instituti

Annotatsiya: Ona tili darslarida o‘quvchilarni san‘atga xususan tasviriy san‘atga bo‘lgan muhabbatlarini rasm hamda unga qo‘yilgan nom-artionim asosida o‘rgatish orqali oshirish.

Kalit so‘zlar: onomastika, nomlanish, artionim, fitonim, zoonim, sema.

Ona tilini o‘qitishning maqsadlaridan biri talabanning shaxsiyatini ijtimoiy-madaniy jihatdan rivojlantirishdir. Bu borada, ta‘lim muassasasida fanlararo aloqalar yordam beradi, bu esa butun ta‘lim jarayonini osonlashtiradi, sababi talabalarning qiziqishi, ularga materialni o‘rganishga yordam beradi. Ona tili darslarida dastlab, adabiyot va san‘atning boshqa turlari bilan fanlararo aloqalari o‘rnatiladi. Buni artionimiya asosida, jumladan, “artyonomiya - onomastikaning nomlarni o‘rganadigan bo‘limi artionimlardan, san‘at asarlaridan didaktik material sifatida amalga oshirish mumkin” [1]. San‘at asarlarining nomi bir qator funktsiyalarini bajaradi va uning idrokida muhim rol o‘ynaydi: informatsion (fakt, kontseptual, subtekst ma‘lumotlarini uzatadi), estetik (e‘tiborni tortadi), prognostik (xabar uchun asos onim leksik semantika hisoblanadi, uning pragmatik yo‘nalishi, assosatsiatsiyalarni uyg‘otish qobiliyati, hissiyotlar, ijodiy fikrlashni rag‘batlantirish; muallif tomonidan sarlavhaga qo‘yilgan haqiqiy ma‘no faqat o‘qish/ko‘rishdan keyin aniq bo‘ladi;) va boshqalar [2]. Ona tili darslarida o‘qituvchining o‘quvchilar bilan suhbatida, og‘zaki va yozma javoblarida, maktab o‘quvchilari mashqlarni bajarishda artionimlardan foydalaniladi. Masalan, ona tili bo‘limlarini, xususan, fonetika bilan tanishishda undosh tovushlarni talaffuz qilish o‘rinlarini belgilashda san‘at asarlariga murojaat qilish tavsiya etiladi. Ushbu rasmlarni ko‘rsatish orqali fonetik tovushlarni talaffuz qilish mashqlarini amalga oshirish orqali ma‘lum fonetik hodisalarni uqtirish bilan birga, musavvirlar haqida va ularning asarlari bilan tanishish imkoniga ham ega bo‘ladilar: “Qarg‘a va tulki” (Chingiz Axmarov), “Ko‘k tuya” (Ortiqali Qozoqov), “Bo‘ri” (Hasan Aminov), “Kuylovchi qush” (Akmal Nur), “Ona bo‘ri” (Fayzullo Axmadaliev) kabi. Shuningdek, maktab o‘quvchilari bir vaqtning o‘zida o‘zlarining qobiliyatlarini yaxshilashlari mumkin so‘zlarni transkripsiya qilish va ma‘lum bir san‘at asarlari - artionimlarni tanib olish orqali dunyoqarashlarini kengaytiradilar. O‘rganilgan san‘at asarlari imlo qoidalarini o‘zlashtirish uchun illyustrativ materialga aylanishi mumkin (qo‘sh undoshlardan va boshqalardan keyin) : “Xrizontema natyurmorti” (Laylo Salimjonova), “Olma daraxti” (Sobirjon Rahmetov), “Qo‘zg‘olon bostirildi” (Malik Nabiev), “Bahor. Toshkentning chekkasi” (Oganes Tatesova), “Eski shahar

burchagi” (O‘rol Tansiqboev), “Iskandarning suv tubiga tushishi va Hindistonga sayohati” (Chingiz Axmarov) va boshqalar. Artionimlar o‘quvchilarning so‘z boyligini oshirishlari uchun ham xizmat qiladi. Ya‘ni tasviriy san‘at va madaniyat sohasidagi bilimlari, yangi mualliflar, yangi tasviriy san‘at asarlari hamda san‘atning boshqa turlari grafika, plastika san‘ati, haykaltaroshlik, musiqa, kino, teatrlarning nomlari bo‘lgan artionimlarni kashf etadilar va ularni o‘rganishda turlari bo‘yicha vazifalari asosida guruhlariga qarab taqsimlanishi haqida san‘at asarlarining farqlarini ifodalay oladilar: og‘zaki, vizual, tinglash, tomosha qilish kabilar.

Artionimlar ichida musiqa asarlarining nomlari xalqning ma‘naviy go‘zalligi asrlar qa‘ridan kelayotgan kuy-ohanglarida o‘zining ajoyib va betakror badiiy ifodasini topadi. Jumladan, musiqa san‘ati ichida eng qadimiylaridan bo‘lgan maqom janri, undagi asarlarning nomlarini artionimlar deb aytishimiz mumkin. O‘zbek mumtoz musiqasida maqom janri qadimdan yetakchi o‘rinda turadi. Maqomlar juda qadim zamonlarda Yaqin va O‘rta Sharq xalqlari musiqa madaniyatida mavjud bo‘lgan, yetuk sozanda va xonandalar, bastakorlar tomonidan yaratilgan va IX-X asrlarda rivojlanib, yangi vositalar bilan boyitilgan.

“Maqom” so‘zi arabcha makon so‘zidan olingan bo‘lib, “o‘rin”, “joy”, “bosqich”, “daraja” kabi ma‘nolarini bildiradi. Bu islom, adabiyot, tasavvuf ilmiy-amaliy yo‘nalishida va boshqa sohalarida ham eng ko‘p va xilma-xil ma‘nolarda ishlatiladi [1]. Musiqada “maqom” deganda kuy tovush qatorlarining alohida musiqa asari bochqichlari – parda tizimlari (lad birliklari) lad tizimlari, alohida musiqa asari (cholg‘u yoki ashula); musiqa turi (janri) – cholg‘u va ashula asarlarini birlashtiruvchi katta-kichik turkumli janr ma‘nolarida tushiniladi. Turli xalqlar madaniyatida “maqom” iborali asar va turkumlar mavjud: maqom (o‘zbek va tojiklarda), mug‘om (ozarbayjon), muqom (uyg‘urlar), dastgoh (eron) no‘ba (mag‘rib) kabi iboralarning variantlari keng tarqalgan [6].

Lingvistik birliklarning milliy-madaniy xususiyatlarni lingvokul’turologik va kognitiv jihatlari nuqtai nazaridan o‘rganish bugungi kunning asosiy vazifalaridan biridir. Maqom nomlari semantikasi va tuzilishlarini har tomonlama qiyosiy o‘rganish zamonaviy fanda ham alohida ahamiyatga ega, chunki asarning nomlanishi uning tuzilish tizimi, shakllanish tarixi, leksik va semantik aloqalari nuqtai nazaridan ilmiy qiziqish uyg‘otadi. Artionimlarni o‘rganishning nazariy asoslari asosida o‘zbek tilida mavjud atamalarni o‘rganish va tavsiflash, tasniflash muammosi zamonaviy tilshunoslikning muhim masalalaridan biridir.

O‘zbekistonda maqom san‘ati cholg‘u va ashula yo‘llari va turkumlari – Buxoro “Shashmaqom”i, “Xorazm maqomlari” va “Farg‘ona-Toshkent maqom yo‘llari” turkumlari, shuningdek, uning lokal turkumlari – Farg‘ona “Surnay maqom yo‘llari”, Xorazm “Dutor maqom turkumi”, “Feruz” turkumlari mavjud.

O‘zbek-tojik xalqlari mumtoz musiqasi – “Shashmaqom” XVIII-asr o‘rtalarida Buxoroda saroy musiqachilari va musiqashunos olimlari tomonidan olti maqomdan iborat turkum tarzida ifodalangan. Mazkur maqomlar quyidagicha nomlanadi:

1. Buzruk - ma’nosi - «katta», «ulug‘», «buyuk»
2. Rost - ma’nosi – «to‘g‘ri», «chin», «haqiqiy»
3. Navo - ma’nosi - «kuy», «mungli kuy», “ishq kuyi”
4. Dugoh - «ikki o‘rin», «ikki joy», «ikki parda»
5. Segoh - «uch o‘rin», «uch joy», «uch parda»
6. Iroq – ma’lum arab mamlakatining nomiga nisbat berilgan [5].

Shashmaqom, avvalo, tovush pardalarning olti xil ko‘rinishdagi mukammal uyushmasi hisoblanadi. Shashmaqomda jami 16 ta Muxammas bob, ular quyidagicha taqsimlangan:

1. «Buzruk» maqomi:
 - a) «Muxammasi Buzruk»
 - b) «Muxammasi Nasrullovi»;
2. «Rost» maqomi:
 - a) «Muxammasi Rost»
 - b) «Muxammasi Ushshoq»
 - v) «Muxammasi Panjgoh»;
3. «Navo» maqomi:
 - a) «Muxammasi Navo»
 - b) «Muxammasi Bayot»,
 - v) «Muxammasi Husayniy»;
4. «Dugoh» maqomi:
 - a) «Muxammasi Dugoh»,
 - b) «Muxammasi chorgoh»,
 - v) «Muxammasi Hojixo‘ja»
 - g) «Muxammasi chor Sarxona»;
5. «Segoh» maqomi: a) «Muxammasi Segoh», b) «Muxammasi Ajam», v) «Muxammasi Mirza Hakim»;
6. «Iroq» maqomi: a) «Muxammasi Iroq».

O‘zbek maqomlari nomlarini yaxlit bir tizim sifatida tadqiq etish artionimlarning shakllanish tarixi va lingvokul’turologik omillari, leksik-semantik guruhlari, boyish manbalari, yasaliş usullarini o‘rganish bilan birga, ularning o‘zaro mazmuniy munosabatlarini aniqlash muammosi ham tadqiq qilinishi talab etiladi. Tilning boyishida derivattsiya hodisasining ham o‘ziga xos o‘rni bor. Bir hududda yashab kelgan, tilning kelib chiqishi boshqa-boshqa til oilalariga mansub bo‘lgan tojik-fors va o‘zbek tillarining o‘zaro aloqasi sezilarli faol bo‘lgan va bu an‘ana hozir

ham davom etmoqda. Qadimdan tojik va o'zbek xalqlari o'rtasidagi bilingvizm hodisasining ta'siri ham kuchli bo'lganligi ma'lum.

Ma'lumki, til aloqalari tushunchalarini ifodalovchi terminlardan biri bilingvizmdir. Bilingvizm (ikki tillilik, zullisonaynlik) ikki tilda bemalol muloqot qilish, ikki til sohibi bo'lish demakdir[2]. Ikki tilda o'zaro kommunikativ munosabatga kirishuvchi shaxslar bilingvlar hisoblanadi. Bu atamaning kelib chiqishiga e'tibor qaratadigan bo'lsak, miloddan avvalgi III-II asrlarda rimliklar Iberiya (bugungi Ispaniya) hamda Galliyani (bugungi Fransiya) bosib olishgan. Mazkur hududlarda mahalliy til – lotin tili bilingvizmi vujudga keladi. O'zbek va tojik xalqlarining asrlar davomida bir hududda yonma-yon yashab kelganliklari mazkur tillarning leksik-semantik strukturasi ham o'z ta'sirini ko'rsatgan. Buning natijasida o'zbek-tojik bilingvizmi vujudga kelgan. O'zbek tilining qarindosh va noqarindosh tillar bilan mavjud kontaktlari, bilingvizm va u bilan bog'liq hodisalarni tadqiq qilish o'zbektilshunoslari oldida turgan eng muhim dolzarb muammolaridan biridir. O'zbek tilshunosligida til aloqlari, ularning bir-biriga ta'siriga bag'ishlangan maxsus nazariy ishlar yaratilmagan. Bu esa til sohasida bilingvizm tushunchasi bilan bog'liq bo'lgan ishlarni olib borishga turtki bo'lmoqda.

Har bir milliy-madaniy guruhning o'ziga xos jihatlarini xarakterlovchi o'zbek maqomlari nomlarining o'rni va ahamiyatini tadqiq qilish maqom san'atini ilmiy jihatdan o'rganishda muhim manba hisoblanadi.

Adabiyotlar:

1. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии. М.: Наука, 1986
2. Бурмистрова, Э. А. Ономастика объекти сифатидаги бадий асарларнинг номлари: мавхум дис... канд. Филол. Фанлар: 10. 02. 01 / Э. А. Бурмистрова; Волгогр. давлат пед. ун - т. – Волгоград, 2006. – 20 б.
3. Akmanova, SH. A. Biblionimlarning transonimizatsion funktsiyasi / SH. A. Akmanova. — Tekst : neposredstvennyy // Molodoy uchenyy. — 2022. — № 41 (436). — S. 239-241. — URL: <https://moluch.ru/archive/436/95483/> (data obrasheniya: 16. 10. 2023).
4. Авлакулов Я. И. Идеоним ва фалероним макрокўлами ҳақида // “Истиклол ва тил” мавзусидаги илмий-амалий анжуман материаллари. – Тошкент, 2007.
5. Лосев А. Ф. - [Сосх. в 9-и томах, т. 2] Очерки античного символизма и мифологии Издательство «Мысль» Москва 1993
6. Улуқов. Н. Ўзбек тили гидронимларининг тарихий-лосоний тадкиқи. Т.:Фан, 2008
7. O'zbek tilining izohli lug'ati. <https://n.ziyouz.com/>
8. Авлакулов Я. Ўзбек тили ономастик бирликларининг лингвистик тадкиқи. Филология фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун тақдим этилган диссертация. Автореферати. — Тошкент, 2012 Б-18
9. Охунов Н. Идеонимлар ва уларни ўрганишга доир / Таълим ва технология. Илмий-услубий мақолалар тўплами. – Фарғона: Фарғона нашриёти, 2006
10. Azamatova, O. (2024). The principles of naming antonyms based on nature and history. В international bulletin of applied science and technology (Т. 4, Выпуск 3, сс. 64–68). Zenodo
11. Е. Бегматов. Ўзбек тили антропонимикаси. — Тошкент, 2013 Б-46

ВЛИЯНИЕ КУЛЬТУРНЫХ, ИСТОРИЧЕСКИХ И ПОЛИТИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ НА ФОРМИРОВАНИЕ ДИПЛОМАТИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ РУССКОГО И УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКОВ

Хасанов Илёсбек Иброхимжонович

Начальник отдела международного сотрудничества,
Андижанский государственный университет

***Аннотация:** Данная статья посвящена исследованию влияния культурных, исторических и политических факторов на формирование дипломатической терминологии в русском и узбекском языках. В результате проведенного анализа выделяются некоторые общие черты и отличия в использовании дипломатической терминологии в русском и узбекском языках, что способствует более глубокому пониманию межкультурных коммуникаций.*

***Ключевые слова:** глобализация, дефиниция, дипломатическая терминология, политическая система, термин.*

***Annotatsiya:** Ushbu maqola rus va o'zbek tillarida diplomatik terminologiyaning shakllanishiga madaniy, tarixiy va siyosiy omillarning ta'sirini o'rganishga bag'ishlangan. Tahlil natijasida rus va o'zbek tillarida diplomatik terminologiyani qo'llashdagi ba'zi umumiy xususiyatlar va farqlar ajratib ko'rsatilgan bo'lib, bu madaniyatlararo kommunikatsiyalarni chuqurroq tushunishga xizmat qiladi.*

***Kalit so'zlar:** globallashuv, definitysiya, diplomatik terminologiya, siyosiy tizim, termin.*

***Annotation:** This article is devoted to the study of the influence of cultural, historical and political factors on the formation of diplomatic terminology in the Russian and Uzbek languages. As a result of the analysis, some common features and differences in the use of diplomatic terminology in the Russian and Uzbek languages are highlighted, which contributes to a deeper understanding of intercultural communications.*

***Key words:** globalization, definition, diplomatic terminology, political system, term.*

В условиях глобализации изучение особенностей дипломатической терминологии представляют собой интересную лингвистическую проблему. Возрастающий интерес к исследованиям терминологий различных языков в сравнительно-сопоставительном аспекте объясняется растущей потребностью в более глубоком и детальном изучении особенностей функционирования